

Pasvalio Petro Vileišio gimnazija

Asta Skujytė
2^p klasės mokinė

Moters paveikslas M. Katiliškio novelių romane „Užuovėja“

Pasvalys
2006

Moters paveikslas M. Katiliškio novelių romane „Užuovėja“

Merga, boba, ragana, senoji, ponija, motina, močiutė, mergaitė, motušė, motinėle – šie ir kiti panašūs epitetai „priklijuojami“ moteriai. Moteriai, kuri pagonybės laikais globojo šventąją ugnį. Kuri pati buvo namų ugnis, šildanti šeimynykščius savo dvasine šiluma ir stiprybe. Moteriai, kuri iki devinto prakaito nuo aušros ligi sutemos triūsavo laukuose... Moteriai, kuri į pasaulį paleidžia gyvybę... Tačiau kokia buvo moteris, kurią vaizdavo M. Katiliškis novelių romane „Užuovėja“? Pažvelkime į XX a. pradžią Lietuvoje.

Kiekvienoje M. Katiliškio novelėje galima rasti vis kitokių moters portretą: susirūpinusi motina, įsimylėjusi mergina, vieniša motina ir pan. Visas jas sieja ta pati aplinka – Gružiškės. Jos galbūt kaimynės ar tiesiog pažįstamos. Tačiau jos skirtingos – kiekviena su savo istorija, charakteriu, galų gale išvaizda.

Galime patyrinėti moters – darbininkės portretą. Pavyzdžiui, Kaziunės¹ iš novelės „Linarūtė“. Ji darbšti ir vikri, pareiginga ir, kaip sako autorius, „Geriausiuose savo metuose, tvirta ir neaplenkiama buvo mergina“. Jos visada reikėdavo, kai prasidėdavo daržų sodinimas, šieno pjovimas ar nupjautų laukų valymas.

Iš aukščiau pateikto „darbų sąrašo“ jau galime numanyti, kad tokia moteris turėjo būti normalaus ūgio ir tvirto kūno sudėjimo. Kadangi vasarą plūkdavosi laukuose, oda turėjo būti įdegusi, o plaukai kiek pablukę. Rankos suskirdusios nuo ravimų daržų, o ant delnų – mažos nuospaudos nuo šakių ar grėbliu. Gal kiek pavargusio veido, ypač jei turi mažą vaiką. Kaziunę dar ir taip apibūdina: „Merga ne iš pačių skaisčiųjų, jau dobilo mitusi“.

Apranga turėjo būti nevaržanti, netrukdanti dirbti: sijonas (drobinis), palaidinė (drobinė arba apmesta su linu ir atausta vilnomis). Apavas dažniausiai būdavo naginės, o dar dažniau moteris vaikščiodavo basa.

Tačiau laukuose darbuodavosi ir merginos, kurių užsidegimas darbui būdavo mažesnis nei kitų. Joms būdavo svarbu tik neatsilikti nuo dirbančiųjų ir tuo pat metu dairytis kokio bernelio ar vyro, kuris ateity (o ką gali žinoti...) gal taps „antrąja puse“. Bet vaikinai ir „gyvenimo ragavę“ vyrai apie šias merginas taip sakydavo: „Ką ten piemenė – vėjo patarška. Nenuganysi, kai pradės pusberniai palangėmis šliaužioti. Atsibos tykoti su vėzdu. O dar ir patį koks niekšas permėš per strėnas. Neužmoka su jaunom... Žinai, kokios dabar? Vypt švypt prieš veidroді. Joms karolių, čeverykų aukštais užkulniais, muilo, kvepiančio razetom. Rimtam vyrui kraują gadina, ir tiek“ (nov. „Linarūtė“)..

Meilė – labai keblus jausmas. Kartais ji labai stipri ir neblėstanti, o kartais būna tik stiprus susižavėjimas. O visa tai dažniausiai nutikdavo samdinėms, kurios tarnaudavo pas ūkininką. Ir neduok, Dieve, jei tas ūkininkas turėdavo sūnų... O dar blogiau – jeigu tas sūnus pastebėdavo samdinės rodomas simpatijas... bet iš visų blogiausia – jei ūkininko sūnus nejausdavo samdinei to, ką ji jam jautė...

¹ – žr. p. 11

Taigi suvedžiojimo atvejų XX a. pradžioje būdavo dažnokai. Vienoms jų pasekmės būdavo kaip Kaziunei iš novelės „Linarūtė“ (vaikas ant rankų, o tėvo nėra) arba kaip tai merginai iš novelės „Kaitra“². tad šį kartą pakalbėkime apie tas „laimingąsias“.

Kad ūkininko sūnus į merginą atkreiptų dėmesį, ši turėjo būti neblogos išvaizdos. O ta mergina tokia ir buvo. M. Katiliškis net keliose vietose pamini jos išvaizdą: „Gal nė dvidešimties metų neturėjo“, „Tokia liauna, smulkaus sudėjimo. Kad graži iš karto matėsi. Tik jau suvargusi baisiausiai...“, „/.../ akys kaip našlaitės didelės“. Ir darbšti buvo. Juk Miklošienei su Vaitiškiu padovanoti rietimai drobės buvo austi jos rankomis...

Retai toms „nabagėlėms“ baigdavosi taip, kaip „Kaitros“ herojei, bet pasidžiaukime, kad M. Katiliškis sugebėjo gražiai išlaviruoti tarp merginos tragedijos ir „Pelenės“ pasakos motyvų.

XX a. „merginų prakeiksmu“ būtų galima vadinti taisyklę, kad merginai jauniki parenka tėvai... Ypač gaila būdavo tų, kurios jau būdavo nusižiūrėję bernelį, o joms įpiršdavo ketvirtą dešimtį perkopusį vyrą. Ši „taisyklė“ yra puikiai iliustruojama M. Katiliškio novelėje „Apyaušrė“.

Kristina³ – darbšti, pareiginga ir graži mergina. Ne vienas varvino seilę jai praėjus. Tačiau, kaip Vaitiškis sakė Antanukui novelėje „Lietus“, „Atkando dantį ne vienas“.

Kadangi Kristina gyveno ne taip ir prastai, ji turėjo ir kurpaites (kas XX a. pirmoje pusėje buvo retas dalykas kaime!), ir suknelių, ir apsiaustą. Žinoma, dirbdama ji taip „neišsičiustydavo“, bet save mokėjo prižiūrėti.

Ji buvo šviesios odos, smulkaus kūno sudėjimo. Gal kiek suvargusi nuo nuolatinės graužaties savy ir kančios bei darbo.

Tačiau ir Kristinai, galima sakyti, pasisekė – nors jos pirmoji meilė ir buvo nelaiminga, bet ir motinos įpirštas jaunikis, pasirodo, niekam tikęs...

Už visų šitų jaunų moterų nugarų buvo išeinanti „švelniosios lyties“ karta – jų motinos. Galbūt vienos tokios kaip Kelpšienė (nov. „Apyaušrė“), o kitos kaip Miklošienė⁴ (nov. „Kaitra“), o gal kaip senoji Dryžienė (nov. „Polaidis“), tačiau jos buvo tokios, kurias būtų drąsiai galima vadinti „Namų ugnelėmis“. Dėl savo sodybos gerovės jos darė viską. Jos tarsį gerosios dvasios atstatinėjo pusiausvyrą Gružiškėse po jaunimo sukkelto chaoso.

Kelpšienė buvo griežta ir konservatyvi moteris. Jos žodis buvo paskutinis ir nekeičiamas. Jau pražilusi, bet vis dar jėgų kupina moteris puikiai tvarkėsi ūkyje. Mokėjo ir save papuošti: kai atvyko Kristinai pirštis Stočkus, Kelpšienė jį pasitiko „Balta priekyšte pasikaišiusi ir nauja bliuze“. Matyt, jai rūpėjo, kad išpūdis apie jos ūkį ir jos šeimą būtų kuo geresnis.

² – žr. p. 11

³ – žr. p. 12

⁴ – žr. p. 12

Viduramžiais buvo įprasta moterį apkaltinti raganavimu. Tačiau XX a. Lietuvoje tai jau būtų keista, ar ne? Bet novelėje „Kaitra“ M. Katiliškis pateikia moters sugebėjimus gan įdomiu rakursu...

Miklošienė – smarki, darbšti moteriškė. Nors ir nėra patrauklios išvaizdos: „/.../ aplink įdubusią burną grasio ir nedraugiškos raukšlės“, „surukusi visa, pajuodusi nuo saulės ir kietai sučiaupus jau ir taip įkritusią burną, kad lūpų vietoje tiktai pamėlęs griovelis liko“.

Štai čia M. Katiliškis ir pateikia įdomią mintį: „Matyt, žino žmonės, jei šneka, kad Miklošienė – beveik ragana. Žoles visokias rankioja. Nuo gyvatės užkalba. Rožę nuo veido atsodina. Ir karvėms pieną nutraukia užsimanius. Arba jos bergždžias padaro, sugaišindama apsibėgti. Tokias akis turint – ką jai reiškia...“! Raganavimas XX a.? Galbūt. Juk vaistinių kaime nebuvo, tai Miklošienė, matyt, buvo žolininkė. Tačiau, kad ir kaip ten bebūtų, šis faktas, kuris minimas novelėje, puikiai pagyvina ir pajvairina romaną.

Senoji Dryžienė – rūpestinga namų šeimininkė. Novelėje „Polaidis“ jai aprašyti pasitelkiamas gana įdomus epitetas – „susimetusi į kuprelę kaip jarubė“. Pats Dryža sako apie savo žmoną: „Gera, gera senoji“. Mokėjo ir skanų virintą alų paruošti: „Kas gi kitas taip moka paruošti virintą alų, kaip senoji? Nesigaili ir grietinės ir kiaušinio. Kaip ranka nuima nuovargį, ir pagiriom nėra geresnio vaisto. Visas ligas nuvaro ir nušviečia širdį.“...

Moteris... Dar daug kam neįminta mįslė. Nesuprantamas sutvėrimas. Liaudies išmintis sako: „Boba iš ratų – ratams lengviau“. Tačiau ir prieštarauja: „Moteris laiko tris namo kampus, o vyras vieną“!